

Галина Сварник

КНИГОЗБІРНЯ Й АРХІВ
ДМИТРА ДОНЦОВА
КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОЛІ ВЛАСНИКА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНІКА
ВІДДІЛ РУКОПИСІВ

Галина Сварник

**Книгозбірня й архів
Дмитра Донцова
крізь призму долі власника**

Львів 2019

*Друкується за постановою вченої ради
Львівської національної наукової бібліотеки
України імені В. Стефаника
(протокол № 4 від 27.12.2018)*

УДК 02(477)(091):[027/54](477.83-25):[025.17:32(477)«19»(092)]
С24

Відповідальний редактор
доктор наук із соціальних комунікацій
Лідія Сніцарчук

Рецензенти:
канд. іст. наук *Маргарита Кривенко*,
канд. іст. наук *Андрій Фелонюк*

Сварник Галина

С24 Книгозбірня й архів Дмитра Донцова крізь призму долі власника / *Галина Сварник* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Відділ рукописів. – Львів, 2019. – 88 с., 32 с. іл.

ISBN 978-966-02-8822-5

У виданні простежено долю книжкових і архівних збірок Дмитра Донцова, які залишились після його виїзду зі Львова під час Другої світової війни, а також тих, які власник вивіз в еміграцію. Детективна історія розгортається навколо пізніших мешканців кам'яниці Бачинських-Донцових на вулиці Курковій та їх пригод у вирі війни.

Здійснено спробу реконструкції історичної колекції видавця і редактора «Літературно-наукового вістника» та «Вістника», розпорошеної в радянський період у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Книжка розрахована на широке коло читачів, зокрема в ділянці історії, культури та бібліотечної справи.

Видання багато ілюстроване.

УДК 02(477)(091):[027/54](477.83-25):[025.17:32(477)«19»(092)]

ISBN 978-966-02-8822-5

© Г. І. Сварник, 2019
© О. Я. Квик, художнє оформлення, 2019
© Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника, 2019

ВСТУП

«Навіки розлучаючись на якомусь етапі зі своїм власником, ці книжки й рукописи пускаються немов хиткі кораблі на високих хвилях, у вільне плавання, у самостійну подорож світом. На цьому шляху вони проходять через руки безлічі інших людей і переживають катаклізми епох або – дуже часто – зникають назавжди»,¹ – так написав мій товариш-історик про зовсім іншу книгозбірню іншого власника. Цей образ «хитких кораблів на високих хвилях» історії настільки мені сподобався, що я дозволила собі «позичити» його собі як епіграф до розповіді про драматичну долю книгозбірні Донцова.

* * *

Про долю і склад архівних збірок публіциста, творця українського чинного націоналізму Дмитра Донцова нам уже доводилось чимало писати², зокрема у зв'язку із впорядкуванням й описанням його львівського еміграційного архіву, який опинився в Національній бібліотеці у Варшаві³. Також опубліковано частину біографічних документальних матеріалів з другого еміграційного архіву – канадського⁴, кілька документів до ідейної біографії Донцова⁵ як ідеолога і мислителя та низку кореспонденції поетів «вістниківської школи» з редактором міжвоєнних часописів «Літературно-науковий вістник» (далі – «ЛНВ») і «Вістник»⁶. Проте в процесі виконання наукової теми про історичні колекції

¹ Федорук Я. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934) // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 2013. – Т. 265 : Праці історично-філософської секції. – С. 151.

² Сварник Г. Архів Дмитра Донцова // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). – Львів, 1994. – С. 105-106; Сварник Г. Доля архіву Дмитра Донцова // Пам'ятки України (Київ). – 1994. – Чис. 3/6. – С. 122-128; Сварник Г. Архівна спадщина Дмитра Донцова // Джерел : зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. – Київ ; Львів, 2004. – С. 455-477.

³ Опис архіву Д. Донцова в кн.: Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / наук. ред. Я. Дашкевич. – Варшава ; Львів, 2005. – С. 71-127. За допомогу в доступі й виготовленні копій з документів архіву з вдячністю згадую керівника видавництва «Український архів» у Варшаві д-ра Євгена Місила.

⁴ Сварник Г. Кілька документів до біографії Дмитра Донцова // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. 228 : Праці історико-філософської секції. – С. 488-497.

⁵ Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1997. – Чис. 1. – С. 142-148.

⁶ Сварник Г. Листи Олега Ольжича до Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1994. – Чис. 4/5. – С. 128-146; Сварник Г. Листи Юрія Липи до Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1995. – Чис. 3/4. – С. 130-160; Сварник Г. Пражские корреспонденты Дмитра Донцова // Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia. Results and Perspectives of Contemporary Research. Holdings of the Slavonic Library and Prague Archives. Proceedings. – Prague, 1995. – Part 2. – P. 918-927; Сварник Г. Загадковий «вістниківець» Роман Бжеський, листи до Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1997. – Чис. 2. – С. 144-149; Сварник Г. Євген Маланюк періоду «Стилета і стилоса». Листи Євгена Маланюка до Дмитра Донцова 1924–1925 років // Україна. Наука і культура : щорічник. – Київ, [1998]. – Вип. 30. – С. 262-284; Сварник Г. Наймолодший з «п'ятірного грона» – Освальд Бурггардт (Юрій Клен). Листи до Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1999. – Чис. 1/2. – С. 177-219; Сварник Г. Листи Є. Маланюка до Д. Донцова за 1924–1925 рр. Проблеми передачі текстів // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997). – С. 297-307; Сварник Г. Листування «вістниківців» в архіві Д. Донцова: досвід та перспективи публікації // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997). – С. 308-315; Сварник Г. Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за

ЛННБ України ім. В. Стефаника⁷ постало питання дослідження книгозбірні Донцова. Виявилось, що доля його бібліотеки невідома і про неї збереглися лише фрагментарні й непевні відомості, більше оперті на спогадах сучасників, аніж на документальному джерельному підложжі. Тому, застосовуючи методику, випрацювану у Відділі історичних колекцій ЛННБ України ім. В. Стефаника (2004–2016), спробуємо якомога повніше відповісти на питання: як, де і коли створювалася книгозбірня Донцова, яка її доля й місця сучасного збереження. Природно, що, досліджуючи книжкові й рукописні збірки Донцова, важко уникнути деяких повторів і самоповторів уже опублікованих спогадів та відповідних документальних матеріалів. Тим не менше, здійснюючи наукову реконструкцію цієї історичної колекції, вдалося виявити чимало нових джерел, зокрема, віднайти примірники книжок з особистої книгозбірні Донцова в ретроспективних фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника, дослідити й записати спогади очевидців та зазирнути до особового архіву Донцова й архіву родини Русових у Національному архіві Канади в Оттаві, проаналізувати листи Донцова до В. Дорошенка та листи У. Самчука до Донцова.

При нагоді хочу висловити глибоку вдячність докторові Богданові Зілинському з Праги – за виготовлення копій епістолярію Донцова й Самчука. Саме від нього ми дізналися про одне з важливих документальних джерел, яке зберігається в Літературному архіві пам'яток народної писемності у Празі, – архів Володимира Дорошенка, де зберігаються листи Д. Донцова до фондоутворювача за 1912-1944 рр., цифрові копії яких ласкаво погодився виготовити д-р Б. Зілинський.

За допомогу в отриманні доступу до архівних джерел у Канаді щиро дякую д-рові Ксені Кебузинській з Торонто, за виявлення окремих примірників книжок із книгозбірні Д. Донцова висловлюю подяку науковому співробітнику Відділу наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаника Любові Кужель та провідному бібліотекарю Сектору формування і каталогізації іншомовних видань XIX-XX ст. Відділу обмінно-резервних фондів та ретроспективного комплектування Галині Мельник-Хоха. Дослідник біографії ідеолога українського націоналізму п. Геннадій Карачевцев із Мелітополя завдяки самовідданим розшукам збагатив нас новими документальними матеріалами про біографію свого знаменитого земляка. Також дякую всім колегам, хто щоденно підтримував і давав поради у здійсненні цього дослідження, зокрема керівникові відділу рукописів Мирославі Дядюк, яка віднайшла схований колись у спецфондах університетський диплом Донцова. Хай воно ляже

1931–1934 роки // Записки НТШ. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. 239. – С. 479-541; *Сварник Г.* Душа в червоній амазонці: до 100-річчя від дня народження Олени Теліги // Січеслав (Дніпропетровськ). – 2006. – № 9 (лип. – верес). – С. 118-123; *Сварник Г.* Олена Теліга і Леонід Мосендз // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації (до 100-річчя від дня народження Олени Теліги) : матеріали наук. конф. 22–23 верес. 2006 р. – Київ, 2006. – С. 112-116.

⁷ *Кривенко М., Сварник Г.* Історичні колекції ЛННБ України ім. В. Стефаника: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. – Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2014. – 112 с. : іл.

ще однією квіткою вдячності на свіжу могилу нашої незабутньої колеги й товаришки Марти Патериги-Пономаренко, яка ще встигла провести редакцію цього тексту.

Але безцінними свідченнями, без яких було б важко братися за висвітлення цієї теми, були розмови і спогади живих свідків тих подій, яким довелося тримати книжки із книгозбірні Донцова у своїх руках. Першим, хто розповів про книгозбірню Донцова – чи те, що від неї залишилося, – був історик Ярослав Дашкевич, якому довелося працювати у Львівській академічній книгозбірні у 1944–1949 рр. Ще у 1993 р. трапилася нагода записати розмову з письменницею Уляною Старосольською, яка підтримувала контакти з дружиною Дмитра Донцова Марією Бачинською до кінця її життя. Пані Уляна подарувала мені кілька аркушів нотаток Марійки Донцової, вкладених до книги Михайла Сосновського «Дмитро Донцов: політичний портрет» та декілька графічних робіт Якова Гніздовського. Доктор Олена Лоська-Сікора розповіла в жовтні 2016 р. про те, як книжки Донцова вивозили з Куркової (тепер – вулиця Лисенка) у Львові і як одне з тих видань драматично заважило на долі її матері. А рівно за рік пані Олені не стало...

Тож ця розвідка є даниною вдячної пам'яті про тих, хто відійшов у засвіти, збагативши нас своїми знаннями, історіями і дарами.

РОЛЬ КНИГИ В ОСВІТІ Й ВИХОВАННІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Загальновідому енциклопедичну ерудицію Дмитра Донцова – його велику читаність й освіченість – відзначали сучасники Олександр Лотоцький, Дмитро і Володимир Дорошенки, Ісаак Мазепа, Надія Суровцова, Євген Маланюк, Осип Назарук та інші, підкреслювали його прихильники і критики, пізніші дослідники життя і творчості, зокрема Михайло

Сосновський, а Ярослав Дашкевич взагалі вважав Донцова ерудитом з оригінальним способом мислення⁸.

Зрозуміло, що джерелами цієї вченості було і домашнє виховання, й навчання та самоосвіта, які базувалися на читанні книжок. Сам Донцов згадував, що перші свої знання з українознавства, він здобув ще в ранньому дитинстві в Мелітополі. Таврія в половині XIX ст. була такою собі «українською Америкою», куди, для освоєння нового простору, разом з капіталом стікалися цілі потоки колоністів різних націй. Пояснюючи джерела формування свого політичного й ідеологічного світогляду, Донцов підкреслював свободолюбність атмосфери, яка панувала в Таврії, де минули перші 17 літ його життя, в краї з «етнографічною мішаниною з Українців, Поляків, Жидів, Болгарів, Німців, Греків, Турків і Росіян»⁹. Досить поглянути на прізвища мелітопольських купців, які 1900 р. підписували дозвіл на здобуття сином їхнього колеги Дмитром Донцовим вищої освіти: Кіскачі, Чередниченко, Черніловський, Рідінк, Гіммельфарб, Харченко, Засядченко, Куріпко, Торіш і Коджак¹⁰, аби зустріти представників яких 5–6 національностей. Тож приятелями Дмитра були діти різних націй, наприклад шотландці Гаррі, Джим, Лізей, Кейт та Джен Віннінгі, родина яких винаймала одну з кам'яниць у його батька, а голова родини був фахівцем із копання артезіанських колодязів¹¹.

Рід Донцових також не був місцевим, а прийшлим із Богучарського повіту – історичної області Слобідської України, яка належала до Воронізької губернії, де ще на кінець XIX ст. понад 80% населення становили українці. Скориставшись гарантованими урядом пільгами для переселенців, коли починалась колонізація «диких полів» Таврії, дід Донцова, також Дмитро, придбав неподалік Мелітополя близько 1500 десятин¹² цілинного чорнозему, придатного для хліборобства. Та батько, Іван Дмитрович, не схотів займатися землеробством, здав землю в оренду й оселився в Мелітополі, де zorganizував власне торговельне підприємство з продажу сільськогосподарських машин. Підприємство виявилось доволі успішним, тож, враховуючи фінансовий стан та життєву активність Івана Донцова, 1873 р. його обрали гласним Міської думи I-го скликання, а 10 березня 1894 р. – міським головою Мелітополя¹³. Проте вступити на посаду йому не довелося – Іван

⁸ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, Ігор Скочиляс, А. Фелонюк. – 3-є допов. вид. – Львів, 2016. – С. 525-534.

⁹ З листа Д. Донцова до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. V.1. Копії листів Д. Донцова. Опубл.: Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми (Київ). – 1997. – № 1. – С. 146.

¹⁰ Дозвіл на здобуття сином купця Дмитром Донцовим вищої освіти, 1900 р. // Національний архів Канади в Оттаві. Архів Дмитра Донцова. MG31, D130, Vol. 1, File 3, P. 50-51. Опубл.: Сварник Г. Дмитро Донцов у невідомих документах 1890–1945 рр. з Національного архіву Канади // Воля і Батьківщина (Львів). – 2003. – Чис. 1/2. – С. 175.

¹¹ Там само.

¹² Відповідає сучасній площі 1635 гектарів.

¹³ Южные ведомости (Феодосия). – 1894. – 13 марта (№ 56); 17 апр. (№ 83).

Дмитрович Донцов несподівано помер вже за місяць, – 11 квітня 1894 р. В анкеті Д. Донцов подає, що його батько, Іван, був купцем 2-ої гільдії і земельним власником, мати – Франціска (з Сіпачів)¹⁴, як і батько, мала українське походження. “Родина теж була “таврійська”, цебто мішана, дід до кінця життя не навчився по російськи, мати називалася Франціска (Франя), тітка – Поліна, їх вітчим був німець-колоніст, оповідала мати, що прабабка моя була італійка”¹⁵. Дмитро (1883 р.н.) мав двох старших братів – Сергія (1876) і Володимира (1878) та двох сестер – Олену (1881) й наймолодшу – Катерину (1888)¹⁶, двоє з яких, як і Дмитро, обрали українську орієнтацію, а Володимир¹⁷ і Олена – російську. Марія Донцова вважала, що власне під впливом свого діда, який був свідомим українцем, її чоловік ще в ранньому віці почав активізуватися в українському русі. Дід Донцова по матері постійно цікавився й опікувався своїм онуком – між ними завжди були близькі й сердечні взаємини¹⁸.

За тодішнім звичаєм, родина нащодень розмовляла російською мовою, хоча знала й українську. Дмитро згадував, що його мати влаштовувала т. зв. читки для дітей і гостей, причому її улюбленими авторами були Олекса Стороженко і Микола Гоголь. Навіть вважав, що саме ці автори, поруч із Шевченком і Кулішем, яких він знав з того часу, як навчився читати, тобто від 6 років життя, зробили з нього українця. Ці книжки він знайшов у великій батьківській бібліотеці, де, крім російських авторів і трохи українських, були також переклади творів західноєвропейських письменників. Його дядько майор Шумаков мав

¹⁴ Анкета Д. Донцова 1929 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. І.3. Анкети, заповнені Д. Донцовим. Опубл.: *Сварник Г.* Кілька документів до біографії Дмитра Донцова // *Записки НТШ.* – Львів, 1994. – Т. 228 : Праці історико-філософської секції. – С. 488-497.

¹⁵ 3 листа Д. Донцова до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. V. 1. Копії листів Д. Донцова. Опубл.: *Сварник Г.* До ідейної біографії Дмитра Донцова // *Українські проблеми* (Київ). – 1997. – № 1. – С. 146.

¹⁶ Див.: Довідка про склад сім’ї Івана Дмитровича Донцова від 17 червня 1914 р. // Національний архів Канади в Оттаві. Архів Дмитра Донцова. MG31, D130, Vol. 1, File 2, р. 6. Докладніше про долю родини див.: *Кумок В.Н.* Три брата (Судьба Донцовых) // *Мелитопольский краеведческий журнал* (Мелитополь). – 2013. – № 1. – С. 61-66.

¹⁷ *Володимир Іванович Донцов* народився в м. Бердянську; спочатку був соціалістом, потім – членом ВКП(б), одним із соратників Леніна; у 1920–1930 рр. працював за кордоном, у Женеві й Берліні – в бюро для військовополонених, у бюро іноземної науки і техніки, в торгпредстві; в радянські часи викладав у заочному Інституті іноземних мов; проживав у сел. Східні Солнечногогорського р-ну, Московської обл.; 1937 р. репресований, за 58 статтею за звинуваченням у шпигунстві; помер 19 чи 20 квітня 1938 р. у Таганській тюрмі при загадкових обставинах // *Книга пам’яті Московской обл.*

Його старший син, *Петро Володимирович Донцов*, який народився 1918 р. у Швейцарії, також був репресований, за різними джерелами – у 1941 або 1943 р. Цікаво, що у Книзі пам’яті Кіровської обл. (РРФСР) його національність вказана, як українська: «Донцов Петр Владимирович / Родился в 1918 г., Швейцария, г. Женева; **украинец**; студент зооветинститута / Проживал: г. Кирове / Приговорен: Кировский облсуд 26 апреля 1941 г., обв.: по ст. 58 п. 10 УК РСФСР / Приговор: 10 лет лишения свободы / Реабилитирован 24 марта 1992 г.» // *Книга памяти Кировской обл.* Натомість, у Книзі пам’яті Республіки Комі: «Донцов Петр Владимирович / Родился в 1918 г., г. Женева, Швейцария; **русский**; заключенный, переводчик, рабочий л/п "Адак" Воркутлага / Проживал: Воркутлаг НКВД / Арестован 27 декабря 1942 г. / Приговорен, обв.: по ст. 58-10 ч. 2, 58-14 УК РСФСР / Приговор: 16.04.1943 г. умер, находясь под следствием, в санчасти Воркутлага» // *Книга памяти Республики Коми.* Всі ці дані взяті зі списків жертв політичного терору в СРСР російського товариства «Меморіал». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lists.memo.ru/index5.htm>. – Назва з екрана. — Дата перегляду: 21 квіт. 2013 р.

¹⁸ *Сосновський М.* Дмитро Донцов: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму / *Михайло Сосновський.* – Нью-Йорк ; Торонто, 1974. – С. 36.

майже повний комплект видатних французьких письменників, який хлопець в цілості перечитав, з дитинства кохаючись у західній літературі, яку в російських перекладах ковтав із “Исторического Вестника”, або з перекладів. Маючи 14 років, вже знав Гюго, Діккенса, Понсон де Терайля¹⁹, Жаклою, Ксав’є де Местра, Гете, Шіллера, Сервантеса, Мопассана²⁰. Полемізуючи згодом з Володимиром Дорошенком, який теж здобував вищу освіту в імперському університеті²¹, Донцов заперечував переважання російських культурних чинників у своєму вихованні. Вважав, що самотні російські впливи могли б іти від товаришів-жидів у реальній школі, де він короткий час належав до гуртка самоосвіти²². І згадував, що хоча на уроках у мелітопольській школі учні й співали російські пісні, але робили це без ніякого відчуття і приємності, зате на перервах поміж лекціями мури школи тряслися від співу народних українських пісень, яких їх ніхто не вчив і які вони все-таки знали та якими любувалися. Родина жваво цікавилася культурним життям краю і відвідувала український театр під час гастролей українських театральних труп у Мелітополі.

Розпочавши 1902 р. вищі студії в Петербурзькому університеті, Донцов не обмежився визначеними програмою дисциплінами. Він наполегливо вивчав соціальні й політичні проблеми, студіював філософські твори, ознайомлювався з працями російських та іноземних авторів, водночас присвячуючи багато уваги вивченню українського минулого, історії та літератури. У своєму щоденнику Донцов писав, що в Петербурзі він захоплювався Кониським, “Київською Стариною”, Уманцем (автором монографії про Мазепу) й головно Лесею Українкою²³.

Зі спогадів письменника Олександра Лотоцького про знайомство з Донцовим постає образ студента, якого завжди можна було зустріти в петербурзькій публічній бібліотеці, обкладеного книгами й записками, і який вражав надзвичайною працьовитістю²⁴. Серед книжок він збирав ті знання, що стали згодом основою його виразно національного світогляду. Вже тоді у численних рефератах на студентських зборах він висловлював гасла, що їх згодом розвинув у своїх друкованих працях. Історик Дмитро Дорошенко, який очолював Українську студентську громаду, ще навесні 1903 р. також зауважив у читальні університетської бібліотеки незнайомого студента, «що постійно читає видання Наукового Товариства імені Шевченка й взагалі українські наукові книжки з Галичини, що їх можна

¹⁹ П'єр Алексіс Понсон дю Террайль, популярний французький письменник, автор сенсаційних романів.

²⁰ Див. лист Д. Донцова до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. V.1. Копії листів Д. Донцова. Опубл.: *Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми* (Київ). – 1997. – № 1. – С. 147.

²¹ Володимир Дорошенко, син петербурзького чиновника, на відміну від Донцова, навчався в Московському університеті.

²² Лист Д. Донцова до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. V.1. Копії листів Д. Донцова. Опубл.: *Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми* (Київ). – 1997. – № 1. – С. 146.

²³ *Донцов Дмитро. Рік 1918, Київ / упоряд. К.Ю. Галушко.* – Київ: Темпора, 2002. – С. 67. Автор занотував 14 липня 1918 р. про свої розходження з партійними товаришами з РУП (пізніше – УСДРП), які «в літературі були адораторами Олеса, Винниченка, Драгоманова».

²⁴ *Лотоцький Олександр. Сторінки минулого.* – Варшава, 1932–1939. – Т. 2. – С. 90.

було діставати з бібліотеки лише за спеціальною рекомендацією котрогось з професорів. Це був Донцов»²⁵. А політик Ісаак Мазепа познайомився з Д. Донцовим та іншими активними представниками української молоді в Петербурзі на сходинах “Українського літературно-вокально-музичного товариства” в приміщенні Андріївської церкви на Васильківському острові²⁶.

Майбутній блискучий публіцист отримав справді ґрунтовну освіту: після закінчення реальної школи в Мелітополі, а також додаткового іспиту з класичної філології в Миколаївській гімназії у Царському Селі (1902), навчався у трьох першорядних університетах – на юридичному факультеті Імператорського Санкт-Петербурзького (1902–1907, звільнений через несплату за осіннє півріччя 1907), у Віденському (від літнього семестру 1908/09 до зимового семестру 1910/11 навчального року) та продовжив навчання вже на відділі права і політичних наук у цісарсько-королівському Львівському університеті імені Яна-Казимира (від літнього півріччя 1910/11 до зимового півріччя 1913/14). Тут 1912 р. він склав державний іспит із історії права, 1914 – із судового права, 1-й іспит із цивільного і карного права, розвитку австрійського судового і кримінального права, а також з австрійського торговельного та векселевого права, 2-й іспит з римського, церковного та німецького права. Навчання, перерване Першою світовою війною, Донцов відновив аж у 1917 р. повернувшись до складання іспитів із політичної економії, австрійського державного і міжнародного права, і 4 липня 1917 р. здобув звання доктора права²⁷. Коли переглянути переліки дисциплін, які він вивчав, стає зрозумілим, звідкіля бралися усі ці різнопланові знання з економіки, права, філософії та літератури, помножені на великі здібності й дивовижну працьовитість.

Однак самого навчання в університетах було Донцову замало, впродовж усього життя він постійно займався самоосвітою і був невтомним читачем²⁸. Донцов вважав, що його становлення відбулося передусім під впливом західноєвропейських авторів, а не російських чи польських, як йому часом закидали опоненти, зокрема давній його знайомий²⁹ бібліограф Володимир Дорошенко: «Чому Д[орошен]ко не назове Макавеля, Мусоліні, Сореля, Ніцше? Тому що мірить всіх після себе: знає і уявляє можливість двох лише впливів, російського і

²⁵ *Дорошенко Дмитро*. Із моїх споминів про Українську студентську громаду в Петербурзі в 1902–1905 роках // 3 минулого. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 106.

²⁶ *Мазепа Ісаак*. З моїх петербурзьких спогадів (1904–1910) // Календар-альманах “Дніпро” на рік 1938. – Львів, 1938. – С. 115.

²⁷ Опубл.: *Сварник Г.* Дмитро Донцов у невідомих документах 1890–1945 рр. з Національного архіву Канади // Воля і Батьківщина (Львів). – 2003. – Чис. 1/2. – С. 176–181.

²⁸ *Квіт С.* Дмитро Донцов. – Вид. 2-ге, допов. – Львів, 2013. – С. 21.

²⁹ Знайомство це, за спогадами самого Донцова, відбулося під час ув’язнення в Лук’янівській в’язниці у Києві, де він перебував від 25 серпня 1907 до 22 березня 1908 р. В архіві В.Дорошенка в Празі зберігся 61 лист Д.Донцова до нього за 1912–1944 рр., а в архівах Донцова у БНВ – 25 листів В.Дорошенка за 1909, 1913–1929 рр. та в оттавському архіві – кілька листів Дорошенка за 1950-ті рр.

польського, бо ніякої іншої мови не знає і в чужих мовах нічого не читає»³⁰. Донцов вважав, що отриману ним освіту видно з того, що він пише і що цитує. І справді, сучасники подивлялися його фантастичну ерудицію, читаність³¹ і володіння багатьма іноземними мовами³². Письменниця Надія Суровцова згадувала, який великий вплив мали його писання на студентську молодь, тим більше, що їх здобування й читання в умовах царського режиму було пов'язане з певним ризиком: «З молодих років певна частина петербурзької молоді (я маю на оці української) захоплювалася думками Донцова, його сміливою ідеєю утворення української держави чи відновлення втраченого Хмельницьким короткочасного незалежного існування. Романтики нам вистачало і поза Донцовим, але він давав дещо з економічних обґрунтувань, комбінував і підбирав історичну та політичну аргументацію, тобто робив те, чого бракувало нам, малоосвіченим українським юнакам. Він мав блискучу манеру письма, справляв враження своєю ерудицією, все, що він писав або, вірніше, що діставалося до наших рук з-за кордону, було саме таким. А труднощі, ризик, з яким було зв'язане здобування і читання його творів, мимовільно збільшували вагу самих думок»³³.

Справді, всі виступи й твори Донцова, та навіть його приватні щоденники були наповнені масою цитувань з різних авторів і різними мовами. «Він пересипав мову чужоземними цитатами і одразу заімпонував мені такою ерудицією. Це саме було і в його статтях, книжках»³⁴, – писала Суровцова. Проте згодом, вже у Відні, вона більше довідалася про кухню його творчості, яка її дещо розчарувала. Тоді Донцов розповів про метод своєї праці: читаючи різну літературу, він робив обов'язково виписки, і в нього була величезна картотека. Потім, коли траплялося писати якусь працю, він просто “наскикував” відповідні цитати з картотеки, звідки і походила та блискуча хвиля цитат різними мовами, що так захопила її напочатку. Це зізнання розчарувало Надію щодо самого Донцова, бо відкривало певну “механізацію” замість вимріяної наївно нечуваної ерудиції³⁵. Водночас, критики навіть закидали Донцову, що ідеї українського націоналізму він часто обґрунтовує, майже всуціль базуючись на прикладах інших народів, послуговуючись цитатами з чужоземних авторів³⁶. Ярослав Дашкевич, який ще гімназистом слухав виступ Донцова в Академічному домі,

³⁰ Лист Д. Донцова до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. V.1. Копії листів Д. Донцова. Опубл.: *Сварник Г.* До ідейної біографії Дмитра Донцова // *Українські проблеми* (Київ). – 1997. – Чис. 1. – С. 142-148.

³¹ Антагоніст Донцова журналіст Осип Назарук 15 серпня 1927 р. так характеризує його у своєму записнику: «люблю його читати, але не його особу. Ціну його за багате начитання. Д[онцов] робучий. Д[онцов] точний. Ні на день не спізниться в ЛНВ (я був там адм[іністратором])» // ЦДІАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 22, арк. 20-20 зв.

³² Наприклад, Євген Чикаленко згадує у своєму щоденнику про розмову з проф. Берлінського університету Максом Зерінгом 1 вересня 1918 р. в Києві, на яку той запросив з собою Донцова як перекладача. Також Донцов взявся перекласти для Зерінга статтю Чикаленка «До земельного питання». Див.: *Чикаленко Є.* Щоденник. – Київ: Темпора, 2004. – Т. 2 : 1918–1919. – С. 110.

³³ *Суровцова Надія.* Спогади. – Київ, 1996. – С. 96.

³⁴ Там само. – С. 107.

³⁵ Там само. – С. 145-146, 152.

³⁶ *Рудко В.* Донцов і Липинський // *Сучасність* (Київ). – 1992. – № 6. – С. 78-83.

згадував, що говорив Донцов по пам'яті і «по пам'яті наводив часом довгі цитати»³⁷. До речі, серед рукописів і видань, яких Донцов потребував найпильніше після виїзду зі Львова, він, насамперед згадував саме про свої **жовті зошити з виписками з різних книжок**³⁸, конче необхідні йому для продовження праці. Додамо, що у варшавському архіві зберігається велика кількість записників, зошитів та розрізнених бібліографічних виписок і цитат з різномовних книжок і статей. Мав чудову пам'ять і на поезію: приятелька з канадського періоду життя Доктора редакторка часопису «Свобода» Людмила Волянська (з київського роду Шарих) згадувала: «Дмитро Донцов любив нашу чималу бібліотеку і велику вибірку книжок українських поетів, часто і уважно і з олівцем в руках читаючи. Не раз і не два заходила балачка про того чи іншого поета, ту чи іншу поетку. Очевидно, він їх знав безліч, цитуючи вільно з подиву гідною точністю»³⁹.

У всі періоди життя Донцов був невтомним користувачем бібліотек і архівів. Окрім праці у книгозбірнях уже згаданих Санкт-Петербурзького, Віденського та Львівського університетів, маємо свідчення про його роботу в Бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Бібліотеці Карлового університету в Празі, співпрацю з Бібліотекою імені Симона Петлюри в Парижі та ін. Серед збережених особистих документів раннього періоду знаходимо дозвіл Королівського таємного архіву в Берліні на користування з його фондів (1915) та читацьке посвідчення журналіста Д. Донцова з Університетської бібліотеки у Відні (1916)⁴⁰. А в останньому, оттавському, фонді Донцова зберігається список книг, позичених у Публічній бібліотеці міста Монреаль (1950)⁴¹, та свідчення про роботу у Ватиканській бібліотеці (1957)⁴². При кожній можливості користав і з приватних книгозбірень друзів та знайомих.

Коли потрібно було перевірити чи подивитися якесь видання, Донцов звертався до фондів бібліотек. Наприклад, він, швидко «знайшовши в бібліотеці Н[аукового] Т[овариства імені] Ш[евчен]ка відповідне число «Н[ової] Ради», зачитував у «Вістнику» свою статтю з неї»⁴³. У Львові зробити це було нескладно, оскільки Бібліотека НТШ і донцовська редакція розміщувалася у сусідніх будинках, а директором книгозбірні НТШ був той-таки давній приятель Володимир Дорошенко⁴⁴.

³⁷ Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк : сторінки із спогадів // Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, Ігор Скочильяс, А. Фелонюк. – 3-є допов. вид. – Львів, 2016. – С. 541.

³⁸ Тут і далі – виділення наші (Г.С.)

³⁹ Волянська Людмила. Незнані грані великого таланту : про Донцова – не тільки ідеолога та публіциста // Вісник НТШ (Львів). – 2005. – Чис. 33. – С. 24-25.

⁴⁰ Див.: Сварник Г. Архівні і рукописні збірки... – С. 73.

⁴¹ Список книг, позичених Д. Донцовим у Публічній бібліотеці м. Монреаль (1950) // Національний архів Канади в Оттаві. Архів Дмитра Донцова. MG 31, D 130, Vol. 2, File 25.

⁴² Посвідка про роботу Д. Донцова у Ватиканській бібліотеці (1957) // Національний архів Канади в Оттаві. Архів Дмитра Донцова. MG 31, D 130, Vol. 6, File 104.

⁴³ Донцов Д. Рік 1918, Київ / упоряд. К.Ю. Галушко. – Київ: Темпора, 2002. – С. 157–158.

⁴⁴ Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1963) – бібліограф, громадсько-політичний діяч, член НТШ. Останній керівник Бібліотеки НТШ у Львові (1937–1944). Коли цю бібліотеку було включено до складу

Та й жив він теж недалеко: у 1917 та 1922-1939 подружжя Донцових мешкало у власному будинку родичів Марії Бачинської на вулиці Курковій, 11⁴⁵. Донцови спершу оселились на партері, потім займали помешкання 9 на поверсі. Самі вони жили доволі скромно, особливо у 1920-х рр., постійно відчували матеріальну скруту, економили на всьому, аби тільки забезпечити необхідними коштами видавництво. Водночас, головню завдяки господині, їхній дім став літературно-мистецьким салоном, де збирались політичні діячі та колишні військовики, літератори й митці, тут зупинялося багато знайомих, українських емігрантів, які переїжджали через Львів, бували автори «ЛНВ» та «Вістника». Марія Донцова згадувала про дружні відвідини Олени й Михайла Теліг, які: «були у мене на традиційнім «Дмитрі» за трапезою, і Богдан Кравців з молодого дружиною, і балакущий Семен [Стефанік], син великого письменника, і Бутович, і багато інших»⁴⁶. Гостював також Юрій Липа, навіть ночував кілька ночей, писав статті⁴⁷, влаштовували концерти бандуристи Кость Місевич з Крем'янця і кубанець Михайло Теліга з Варшави. Про відвідини гостинного помешкання Донцових на Курковій згадано також у листах Євгена Маланюка та інших «вісниківців».

У перші після приїзду роки в домі Донцових відбулося кілька засідань керівництва УВО за участю Євгена Коновальця, Остапа Луцького, Дмитра Палієва, Самійла Підгірського, Володимира Кузьмовича та ін. політиків, на яких обговорювались плани створення націоналістичної партії – Партії Народної (Національної) Роботи (Революції), а Донцов реферував план видання часопису «Заграва»⁴⁸.

Після закриття через фінансові проблеми у 1932 р. «ЛНВ», дружина допомогла Донцову створити нове власне видання – «Вістник», який виходив до початку Другої світової війни. Залучивши кошти родини Бачинських (видавцем формально рахувалася мати Марії, Ольга Бачинська з Устияновичів), вдалося здобути необхідну суму для того, аби відновлений 1933 р. часопис став фінансово незалежним. У 1922-1939 рр. адміністрація й редакція «ЛНВ», «Вістника» та «Квартальника Вістника» мали дуже скромні умови на вул.

Львівської філії Бібліотеки АН УРСР у січні 1940, Дорошенко як директор передавав її фонди. У 1944 виїхав зі Львова (де залишилась його бібліотека та архів), спочатку до Праги (де залишився його архів), потім до Німеччини, а в 1949 до США.

⁴⁵ Тепер – вул. Лисенка. Згідно зі звичаєм, оголошення (заповіді) про заручини відбувалися 3, 6, 13 травня 1912 р. у православній церкві св. Георгія у Львові, а вінчання Донцова з Марією Бачинською – у греко-католицькій церкві Успіння Пресвятої Богородиці 27 травні 1912, як це було прийнято в таких випадках. У метричній книзі зазначена адреса нареченого – вул. Длугоша, 33 (тепер – вул. Кирила і Мефодія).

⁴⁶ Бачинська-Донцова М. Теліги // Літературно-науковий вісник (Регенсбург). – 1948. – Р. 32, кн. 1. – С. 83.

⁴⁷ З листа Марії Донцової до чоловіка з 17 липня 1935 р. // Архів Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum). Архів Д. Донцова. – VI.I. Документи та листи дружини, Марії Донцової з Бачинських.

⁴⁸ Цих подій стосується ряд листів Донцова до адміністратора редакції М. Гікавого за 1924–1932 рр. Проте більшість прізвищ і місцевостей у листах замазані зверху чорнилом, очевидно, з міркувань безпеки, тому їх не дуже легко використовувати.

Чарнецького, 26, помешкання 21⁴⁹. Це була мала одновіконна кімната в чиншовому помешканні, в будинку Наукового товариства імені Шевченка, яка не відзначалася нічим особливим, хіба тільки гарним виглядом на Гетьманські вали⁵⁰, – згадувала пізніше Марія Донцова.

З вибухом війни в 1939 р. Донцов був змушений припинити свою видавничу діяльність. Під кінець серпня 1939 р. вийшло останнє число «Вістника», а вже 2 вересня Донцова заарештувала польська поліція й запроторила, як і багатьох політично підозрілих українців, до концтабору в Березі Картузькій (створеного у 1934 р.), звідки він разом з іншими в'язнями вийшов після падіння польської держави.

У Державному архіві у Празі в фонді Українського музею серед документів Осипа Думина зберігається поштова картка Д. Донцова, написана 2 жовтня 1939 р. з табору для біженців в Алленштайні: «Я разом з багатьма ін. українцями прибув сюди з пол[ьського] концтабору (Берега Картузька). Люди хочуть повернутись до своїх рідних місць у нім[ецькій] зоні, я особисто збираюсь тим часом до Берліна, де сподіваюсь знайти житло й утримання. Всі українці є в таборі Seelesen в Hohenstein-і 50 км звідси. Я з д-ром Шухевичем⁵¹ [дістався] туди через переходи для тих, що повертаються додому, прошу посприяти нашій дальшій поїздки (моїй по-можливості до Берліна, у крайньому разі – до Данціга). Справа дуже пильна. Пишіть зразу і до Алленштайна, і до Зеелезена. З повагою Д. Донцов»⁵².

Не знаємо, чим допоміг йому Осип Думин, але до Львова, вже зайнятого Червоною армією, Донцов не міг повернутися, тому подався на Захід, до Німеччини. Це був дуже складний період у його житті, коли від арешту часто рятували лише досвід і чуття давнього політемігранта, часто змушеного переховуватись від поліції.

Жив у Берліні, мав проблеми з Гестапо через донос земляка (а цих доносів у житті Донцова теж було чимало), тому досить швидко втік і звідти. На запрошення свого давнього

⁴⁹ Див. рекламну сторінку у книзі Д. Донцова «Де шукати наших історичних традицій» (Львів, 1938). У 1920–1930-х рр. донцовські часописи багато разів міняли свої адреси у Львові: редакції «Заграви» (1924) й «ЛНВ» (1922–1931) містилися на вул. Руській 18, III поверх; а «Вістник» мав три адреси на вул. Чарнецького (тепер – Винниченка В.): буд. 3, пом. 6; буд. 26, пом. 21 і буд. 26, III-й поверх. В епістолярії трапляються ще інші адреси, куди надсилали кореспонденцію Донцову, та ця тема потребує окремого дослідження.

⁵⁰ *Бачинська–Донцова М.* Теліги // Літературно-науковий вісник (Регенсбург). – 1948. – Р. 32, кн. 1. – С. 81-82. Марія Донцова помилилася, пишучи про *Гетьманські Вали*, насправді йдеться про бульвар на місці давніх міських укріплень між вул. Чарнецького (Винниченка) та Підваллям, який називався *Губернаторські Вали* (до 1860 р. – Верхні Вали) – від збудованого поруч у 1821 р. палацу губернатора. Популярний свого часу променад площею 1.8 га, висаджений липами, каштанами та кленами, створив у 1816–1820 рр. губерніяльний радник Вільгельм Райценгайм.

⁵¹ Йдеться про адвоката Степана Шухевича, який описує цю мандрівку у своїх мемуарах «Моє життя : спогади» (Лондон : Українська видавнича спілка, 1991).

⁵² Центральний державний архів у Празі, ф. 1659 : Український музей у Празі (Státní Ústřední archiv v Praze (SUA). Ukrajinské museum v Praze (UM), 1925–1948, інв. чис. 704 : Осип Думин, карт. 37.

друга проф. Юрія Русова⁵³ на початку 1941 р. переїхав до Бухареста, де тоді опинилася родина Русових. У Бухаресті Донцов на півроку відновив свою видавничу діяльність, опублікувавши сім чисел часопису «Батава», в якому як автори брали участь ще проф. Юрій Русов і його дружина Наталія Геркен-Русова⁵⁴. Журнал був невеличким за обсягом і досить одноманітним за змістом, проте став етапним у розитку консервативної ідеології⁵⁵. Саме завдяки Юрієві Русову, в роки Другої світової війни відбувалися часті зустрічі Донцова з Гетьманом Павлом Скоропадським, а під час редакторства Русова в «Українському робітникові» Донцов став дописувачем цього гетьманського пресового органу⁵⁶.

Коротко Донцов побував у Кракові, звідки листувався з В. Дорошенком і відомо, що 19 червня 1941 зустрічався з У. Самчуком⁵⁷ (згодом вони бачились ще раз у Берліні в 1943 р.)⁵⁸.

⁵³ Русов Юрій Олександрович (1898, Харків – 1961, Роудон, Квебек, Канада) – вчений-іхтіолог, біолог, журналіст, митець. Дійсний член НТШ. Син відомих укр. вчених та громадських діячів – Олександра та Софії Русових. Вищу освіту здобував у Київському та Віденському університетах. Був делегатом українського студентства до Центральної Ради (1917) і коротко викладав зоологію й іхтіологію в Кам'янець-Подільському державному університеті. У 1925 очолив кафедру пластичної анатомії Української студії пластичного мистецтва у Празі. Був доцентом Українського вільного університету, професором Української господарської академії в Подєбрадах, Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. У 1930–1941 рр. очолював секцію іхтіології в Національному зоотехнічному інституті в Бухаресті. Був провідною постаттю в Гетьманському русі в Берліні (1941–1946), де в період Другої світової війни очолював гетьманську «Українську Громаду» в Німеччині. З 1947 – науковий співробітник університету в Монреалі та співробітник його дослідної станції в Національному парку Монт-Тремблан у Канаді. В різні періоди дописував до видань Донцова. Автор брошури «Салязар – реформатор Португалії» (Львів, 1938). Був також скульптором, у колекції МВБУ у Празі залишилися створені ним скульптурні портрети Д. Донцова (в гіпсі), Т. Шевченка, М. Мухина, І. Лоського, живописні краєвиди та ін. твори, доля яких невідома. Ілюстрував дитячі видання. У ЦДАВО України зберігається його архів, ф. 4437, 23 справи (1921–1940); в Національному архіві Канади в Оттаві – великий родинний фонд Русових.

⁵⁴ Геркен-Русова (уродж. Геркен) Наталія Леонівна (1897 (за даними автобіографії – 1902), Київ – 1989, Роудон, Квебек, Канада). Сценограф, художниця театру і кіно, журналістка. Дочка француза Леона Геркена та Анни Антонович, племінниця історика мистецтва Дмитра Антоновича (1877–1945). Закінчила гімназію в Києві. З 1918 навчалася в Українській академії мистецтв під керівництвом В. Кричевського, М. Бойчука та Г. Нарбута. У 1923 емігрувала до Чехословаччини. У Празі увійшла до заснованої і очолюваної Д. В. Антоновичем Української студії пластичних мистецтв, де вчилася у С. А. Мако. Вийшла заміж за проф. Ю. Русова. Одночасно навчалася у Паризькій національній школі декоративного мистецтва, яку закінчила в 1927. Як вільна слухачка відвідувала лекції з історії мистецтва в Сорбонні в Парижі, у Флорентійському університеті та в Українському вільному університеті в Празі. У 1923 дебютувала як театральна художниця, працювала для театрів Флоренції, Парижа, Брно і Дрездена. У 1929–1940 – художниця-декораторка у Королівському театрі в Бухаресті. У 1920–1930 співпрацювала з європейськими кіностудіями, оформлювала театралізовані свята у Флоренції, Парижі, Бухаресті, Чернівцях та Берліні, українські заходи в Празі і Подєбрадах. Виставлялася в Парижі, Римі та Празі. Захоплювалася теософією. Виступала в пресі з публіцистичними статтями націоналістичного спрямування. Автор книг: «Свято державності» (Прага, 1937), «Героїчний театр» (Львів, 1939; 1957); драми «Шевченко у Репніних» (Філадельфія, 1947). Після Другої світової війни емігрувала до Канади. Брала участь у художніх виставках у Монреалі, співпрацювала з канадським телебаченням. До смерті доглядала Дмитра Донцова, який мешкав разом з родиною Русових.

⁵⁵ Див.: Маслак О. «Національний традиціоналізм» – політична філософія кола бухарестської «Батави» (пролегомени до реконструкції основних ідей). – Режим доступу: <http://politosophia.org/page/natsionalny-tradytsionalizm.html>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 13 листоп. 2017 р.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Див.: Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – С. 406. Про цю зустріч Самчук згодом написав: «дев'ятого червня я був знов у Кракові. І зупинився на цей раз у директора Української споживчої кооперативи Миколи Бігуна, здається, на вулиці Баторія 17. До пані Марійки переїздом з Букарешту до Берліну прибув д-р Дмитро Донцов. Перше моє особисте знайомство з цією людиною, з якою я мав багато спільних інтересів і контактів, випало гаразд. Між нами тоді ще був лад і порядок, тільки не було часу на довші розмови, але все таки ми з пані Марійкою провели його на двірці й помахали хусточками на дорогу. Пані Марійка весь час турбувалася його капелюхом, його сорочками, його краваткою, доктор задоволено при цьому посміхався» (Самчук У. Планета Ді-Пі: нотатки й листи. – Вінніпег: накл. т-ва «Волинь», 1979. – С. 46).

Після початку війни Німеччини з СРСР повернувся до Берліна, а звідти перебрався до Праги. Цікаво, що в 1941 Донцов, у складі планованого українського уряду Я. Стецька, мав очолити Верховну Раду⁵⁹, та після несприйняття гітлерівцями проголошення ОУН української державності 30 червня 1941 р. він уже не мав ілюзій щодо німецького імперіалізму. Невдовзі переїхав до Праги, де працював у дослідному інституті з питань Східної Європи при Карловому університеті під керівництвом Ганса-Йоахіма Баєра. Тут від жовтня до кінця 1943 здійснював активні заходи з визволення своєї дружини Марійки з лабет Гестапо, куди та потрапила серед закладників на Волині і де трагічно загинула її сестра Леся Бачинська-Підгірська й небога Нана Голубець-Вітрик⁶⁰. Взимку 1943–1944 рр. Донцов востаннє побував у Львові⁶¹. Після захоплення Чехо-Словаччини радянськими військами у 1945 виїхав до Німеччини і перейшов до американської окупаційної зони. Оскільки Донцов був у списку воєнних злочинців, видачі яких вимагав СРСР, то по короткому побуті в Німеччині, під кінець того року переїхав до Парижа. У липні 1946 р. перебрався до Лондона, де якийсь час був редактором «Українського Клича», а звідти – до США.

Від кінця 1947 р. жив у Канаді, 1948 оселився в Монреалі, де 1949-1952 викладав українську літературу в Монреальському університеті. Жив у різних місцевостях Канади: Сент Зотіку (Saint-Zotique) (прибл. 1957-1961); Огденсбург (Ogdensburg) (1962) (див. *фото* 34); Тілсі (Tils) (1963) і накінець – в м-ку Роудоні (Rawdon) у Квебеку. Тут провів останні роки життя – на своєрідному “хуторі” в мальовничих Лаврентійських горах неподалік Монреалю, користаючи з допомоги й гостинності родини Русових. Зустрічався з давніми друзями, приятелював з родиною директора шпиталів у Канаді і США д-ра Олега Волянського та його дружини Людмили (з дому Шарої). Редакторка «Свободи» Л. Волянська залишила цікаві спогади про життя і поетичну творчість Донцова цього періоду⁶² (див. *фото* 35, 36). У 1947–1972 рр. написав низку праць (“Хрест проти диявола” (1948), “Правда прадідів великих” (1952), “Поетка вогнених меж”, “Росія чи Європа” (1955), “Московська отрута” (1955), “Від містики до політики” (1957), “За яку революцію” (1957), “Незримі скрижалі Кобзаря: містика лицарства запорозького” (1961) та ін.) і чимало статей та перевидав свої передвоєнні книжки “Підстави нашої політики” й “Націоналізм”. Дописував

⁵⁸ Самчук У. Планета Ді-Пі: нотатки й листи. – Вінніпег : накл. т-ва «Волинь», 1979. – С. 138.

⁵⁹ Донесення начальника поліції безпеки і СД Райху від 4 липня 1941 про події в СРСР: Львів // Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів / зібрав і впорядкував В. Косик. – Львів, 1997. – Т. 1. – С. 128.

⁶⁰ «В родині Самійла Підгірського в останніх тижнях у нашому місті, його жінку Лесю, сестру пані Донцової, розстріляло Гестапо за зв'язок з УПА, а тоді її доньку Нану з першого шлюбу з М. Голубцем та її чоловіка. Самійло втратив голову й спізнився до виїзду, хоч вагонів до Варшави давалося скільки хто хотів. Його не просто забили а замучили, як кажуть, місцеві комуністи» (Яхненко Н. Від бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років. – Мюнхен : накл. авторки, 1986. – С. 246).

⁶¹ Про це залишилася згадка діяча націоналістичного руху Петра Дужого, який зустрічався з Донцовим у Львові, щоб передати йому матеріальну допомогу від Проводу ОУН(б).

⁶² Волянська Людмила. Незнані грані великого таланту : про Донцова – не тільки ідеолога та публіциста // Вісник НТШ (Львів). – 2005. – Чис. 33. – С. 24-27.

до українських часописів: «Українець. Час» (Париж, 1947–1958), «Америка» (Філадельфія, 1946–1947), «Вісник» (Нью-Йорк, 1948–1958), «Гомін України» (Торонто, 1948–1969), «Визвольний шлях» (Лондон, 1950–1958), «Українська думка» (Лондон, 1951–1956) та ін. Помер Дмитро Донцов 30 березня 1973 р. на 90-му році життя, похований на українському цвинтарі в Баунд-Бруку в Америці (*фото 48*). Донцов прожив довге і драматичне життя.

Марія Донцова на початку Другої світової війни разом із братом Володимиром виїхала до Кракова⁶³, а 1941 р. перебралася до Ковеля. 1943 р. у ході відплатних акцій німецької влади за дії партизан її було заарештовано й ув'язнено як заручницю в ковельській в'язниці, де відсиділа кілька місяців. Після звільнення (завдяки, зокрема, й заходам свого чоловіка) жила у Празі, а по закінченні війни переїхала до Байройта в Німеччині, де працювала в Об'єднанні українських жінок, зредагувала три останні випуски журналу “Громадянка”, що видавався у Мюнхені (1949-1950). У 1950 р. виїхала до США, де продовжила громадську діяльність, вступивши до «Союзу українок Америки». Дописувала до еміграційної преси, в тому числі до «Свободи», писала спогади. Дружина відіграла велику роль не лише в особистому, а й у професійному та творчому житті Донцова, все життя була йому вірною подругою і помічницею, підтримувала чоловіка навіть після розлучення. Померла Марія Бачинська-Донцова 30 грудня 1978 р. на самоті, переживши свого чоловіка майже на п'ять років.

⁶³ Улас Самчук згадував як відвідував її в 1941 р.: «У четвер рано я знов у Кракові і на цей раз, маючи наперед домовлення, просто – з двірця, їду аж за Вислу на вулицю Старовислянську 70, де мешкала з своїм братом Володимиром Бачинським пані Марійка Донцова, і тут у неї я замешкав. Тут більше місця, більше вигід, я міг краще харчуватися, користуватися доброю, вигідною канапою для відпочинку, міг регулярніше приймати ліки. Пана Володимира, який був керівником якоїсь торговельної фірми, звичайно не було дома, а пані Марійка була приємна, добра й уважна господиня, ми з нею багато розмовляли, вона завжди щось читала, переважно поточну пресу, завжди щось там знаходила "не так" і обов'язково висловлювала свої коментарі». (*Самчук У. На білому коні. – Вінніпег : накл. т-ва «Волинь», 1972. – С. 50-51.*)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Роль книги в освіті й вихованні	
Дмитра Донцова.....	8
Поневіряння збірок Дмитра Донцова	
під час Другої світової війни.....	30
Книжкові збірки Донцова у складі Бібліотеки	
НТШ у Львові та їх подальша доля.....	37
Загадкові мешканці Куркової.....	43
Львівська книгозбірня Донцова	
та її сучасний стан.....	62
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	73
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	82
ІЛЮСТРАЦІЇ	

ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Д. ДОНЦОВА

43. Ювілейний конверт до 110-річчя від дня народження українського політичного діяча Дмитра Донцова зі спецпогашенням: Запоріжжя, поштамт, 17 серпня 1993 р.

Меморіальна дошка першому керівнику УТА Дмитру Донцову (скульптор В. Цісарик), відкрита 24 січня 2019 р. на фасаді «Укрінформу» в Києві (фото Г. Мінченка, Укрінформ).

ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Д. ДОНЦОВА

44. Під час візиту до Історичного архіву у Львові 6 червня 1993 р. п. Ляся Старосольська подарувала нотатки Марійки Донцової та книжку М. Сосновського «Дмитро Донцов: політичний портрет» з її книгозбірні. Зліва направо: філолог Ангеліна Кабайда-Саєнчук, архівістка Галина Сварник та письменниця Уляна Старосольська-Любович.

45. 25 жовтня 2015 р. п. Олена Лоська-Сікора розповіла про долю книгозбірні Донцова й показала картину Северина Обста «Гуцулка» з помешкання Бачинських-Донцових на вул. Курковій.